

ТЕОРІЯ Й ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Микола Іванович Панов,
д-р юрид. наук, професор
академік НАПрН України
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків

УДК 340.113

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ КАТЕГОРІАЛЬНО-ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Стаття присвячена проблемі формування понятійного апарату юридичної науки. Аналізується загальний і універсальний діалектичний метод сходження від абстрактного до конкретного і від конкретного до абстрактного, розглядається роль логіко-гносеологічних процедур «абстракція–ідеалізація», і «абстракція–отождження» і категорії «конкретне» у формуванні категорій та понять права, обґрунтовується, що категорії й поняття притаманні понятійному апарату як загальнотеоретичних, так і галузевих юридичних наук.

Ключові слова: категоріально-понятійний апарат; категорії права; поняття права; абстрагування; абстракції ідеалізації; абстракції отождження; доктринальні, легальні категорії і поняття права.

1. Юридична наука за своїм змістом являє собою відносно розвинену систему упорядкованих знань про державно-правові явища, закономірності їх існування й розвитку. Її системоутворюючими елементами виступають наукові гіпотези, правові ідеї й теорії (спеціальні теорії), концепції, методи, методики і принципи наукового пізнання, правові інститути, норми і юридичні конструкції, факти і явища правової реальності. Як галузь специфічних

знань, юридична наука має притаманну їй упорядковану систему взаємопов'язаних і взаємодіючих понять і категорій, які за суттю і змістом визначаються предметом цієї науки й одночасно забезпечують логіко-юридичну організацію знань у сфері держави і права. У своїй єдності правові поняття й категорії утворюють категоріально-понятійний апарат цієї науки¹. Одночасно юридична наука виступає джерелом формування її понятійного апарату². Правові категорії й поняття відображають певний рівень (зріз) знань (інформації) в галузі державно-правових явищ незалежно від того, чи включені вони в позитивне право — в закони чи підзаконні нормативно-правові акти. Ці наукові нормативно-правові утворення, як результат наукового пізнання, безумовно, передують їх офіційному (нормативному) визнанню й закріпленню у правовій матерії у процесі правотворення. Тому викликає сумнів обґрунтованість твердження, що вони вважаються правовими тільки за допомогою правових норм, що в галузі права визнаються («мають авторитет») лише ті поняття, які встановлені законодавством [12, с. 28–30; 13, с. 140–141]. Така позиція призводить до ігнорування активної ролі правової науки (а також юридичної практики) в розробці її понятійного апарату, не відображає її активного впливу на правотворчість, а тому з нею погодитися неможливо.

Правові поняття — це основні одиниці розумової діяльності людини (її знань), які відтворюють суттєві, тобто загальні (типові) й відмінні ознаки (властивості, риси) фактів, явищ, процесів, становищ у сфері держави і права. Вони знаходять своє вираження в термінах (словах і словосполученнях), правових визначеннях (дефініціях), що закріплюються в тексті права й мають строгу логічну визначеність з точки зору їх змісту, обсягу і співвідношення з іншими поняттями [20, с. 114–115; 15, с. 240–241, 456–460].

Правові категорії — це фундаментальні, найбільш широкі за обсягом узагальнення універсальні правові поняття, що фіксують найсуттєвіші закономірні зв'язки й відносини у сфері правової дійсності [20, с. 114–115; 15, с. 240–241, 456–460]. Особливістю правових понять і категорій є те, що вони не тільки віддзеркалюють певний рівень знань щодо об'єктів і явищ правової реальності й виступають засобом подальшого і поглибленого їх пізнання, а й те, що при включенні їх до правових норм (позитивне право – *de lege lata*) вони утворюють зміст останніх, виконуючи найважливішу функцію права — регулятивну й визначаючи при цьому обсяг і зміст правового регулювання.

Отже, є всі підстави стверджувати: *чим глибше й детальніше розроблені (сформовані) правові поняття й категорії юридичної науки, тим досконаліше саме позитивне право як таке, тим точніше і якісніше воно здатне регулювати відповідні суспільні відносини. Ось чому проблема формування понять і категорій правової доктрини є найважливішим її завданням і власним призначенням.*

¹ Конструкція «категоріально-понятійний апарат юридичної науки» є умовною й означає збірне поняття, до обсягу якого входять як правові поняття, так і правові категорії.

² Поняття «категоріально-понятійний апарат» і «понятійний апарат юридичної науки» застосовуються як слова-синоніми. Останнє включає в себе також і юридичну термінологію.

По суті, юридична наука може бути визнана як така, лише коли не тільки концептуально сформовані й обґрунтовані її теоретичні підвалини, а й розроблено її категоріально-понятійний апарат, який відображає її предметний зміст. Прикладом можуть бути розвинені й досить досконалі категоріально-понятійні системи таких уже сформованих і сталих наук, як теорія держави і права, конституційне право, право цивільне, кримінальне, наук цивільного і кримінального процесів та ін. До спеціальних теорій, що склалися останнім часом, можна віднести, наприклад, розроблення загальної теорії боротьби із злочинністю і відповідаючого їй понятійного апарату [14, с. 111–120].

2. Формування правових понять і категорій, власне кажучи, не відрізняється в цілому від загальної й універсальної процедури формування понятійного апарату в інших сферах наукового знання. Сутність цієї процедури знаходить вираження у *формалізації знань* у галузі державно-правових явищ [1, с. 147–164]. Вона полягає головним чином в абстрагуванні, тобто у відволіканні від несуттєвих, нетипових (неголовних) рис і властивостей таких явищ, у виявленні й фіксуванні закономірностей розвитку й у незмінній їх повторюваності (як алгоритму) й у встановленні найістотніших загальних (типових) ознак, властивих усьому класу (виду, типу) цих явищ, за якими останні відрізняються від інших [17, с. 127; 3, с. 44–48; 2, с. 28–42]. Така процедура займає, як правило, досить тривалий час, передбачає велику пізнавальну і творчу роботу як на емпіричному, так і на теоретичному рівнях. Тут завжди має місце використання різноманітних пізнавальних прийомів і процедур, таких, приміром, як пошук та оброблення інформації, висування наукових гіпотез та ідей, розроблення наукових теорій і концепцій, застосування формалізованих і соціометричних підходів та операцій при вивченні соціально-правових явищ. До них також треба віднести використання не тільки правил формально-логічного мислення, а й аналогій, інтуїцій, а також спостережень, порівнянь, аналізу й синтезу, узагальнень тощо [23, с. 743]. Усі вони спрямовані на одержання узагальнених і в той же час фундаментальних (істотних) знань про об'єкт дослідження [7, с. 10–24]. У результаті абстрагування одне й те ж судження про найсуттєвіші властивості (ознаки) об'єкта або явища державно-правового характеру завжди має бути визначено у відповідних поняттях чи категоріях з необхідною точністю, граничною чіткістю й за допомогою адекватних лінгвістичних компонентів, тобто системи взаємопов'язаних рядів слів (термінів), дефініцій, які розташовані у строго логічному порядку стосовно об'єкта пізнання і які однозначно відбивають його сутність.

3. Загальним і універсальним методом формування правових понять виступає, безперечно, *діалектичний метод наукового пізнання*, що, як відомо, включає необхідні й вельми важливі етапи *сходження від абстрактного до конкретного*, і далі – *від конкретного до абстрактного*. Зазначимо при цьому, що процедура їх формування не може бути зведена лише до елементарного (спрощеного) процесу сходження від конкретного до абстрактного [21, с. 436] або лише від абстрактного до конкретного [10, с. 69]. Тут завжди мають місце складні вза-

ємопов'язані логіко-гносеологічні процедури, які можна охарактеризувати як внутрішньо суперечливий і одночасно органічно єдиний і взаємодоповнюючий пізнавальний процес. Застосування методу сходження від абстрактного до конкретного особливо актуально в період розвитку і становлення правових наукових теорій і концепцій. Причому процедура абстрагування при сходженні від абстрактного до конкретного може мати різний характер і зміст. Так, шляхом застосування переважно *«абстракції ідеалізації»* [15, с. 11–13, 187–188] формуються нові правові утворення — правові категорії й поняття, які не мали раніше аналогів ні в науці, ні в нормотворчій практиці, ні в чуттєво-конкретних, тобто емпірично даних об'єктах. Цей метод, з нашого погляду, лежить, зокрема, в основі вироблення нетипових нормативних приписів [8, с. 117], створення таких юридичних конструкцій (як, наприклад, «склад правопорушення», «склад злочину»), юридичних фікцій («визнання громадянина померлим», «процесуальні строки»), правових презумпцій, які виступають важливим засобом законодавчої техніки [24, с. 12–14; 18, с. 186–220]. У результаті маємо нові логіко-правові одиниці — категорії або поняття, які несуть у собі важливе смислове і прагматичне значення. У них знаходить відбиття й закріплення сутність (квінтесенція) правових ідей, теорій і концепцій, що мають за мету забезпечення ефективного й найбільш доцільного й досконалого за змістом і формою правового регулювання суспільних відносин.

Зазначена логіко-гносеологічна процедура формування понять, як вбачається, є домінуючою також при формуванні, наприклад, категорій і понять науки процесуального права — цивільного, кримінального, адміністративного процесів та ін. З урахуванням досягнень науки, в тому числі «праксеології», тут виробляються логіко-гносеологічні правові утворення, які, відбиваючи суть відповідних правових явищ, спочатку (до їх втілення у правову матерію, у позитивне право й у правовідносини у виді категорій або понять) не мали, по суті, аналогів, тобто конкретних фактів або явищ реальної дійсності як певних об'єктів чи явищ, що відбиваються в поняттях. Вони є результатом пізнавальної й абстрагуючої діяльності («абстракції — ідеалізації»), спрямованої на створення й закріплення оптимальних (прагматичних) і найдоцільніших за формою і змістом способів і методів діяльності державних інституцій з відправлення правосуддя або іншої правозастосовної діяльності.

Метод сходження від конкретного до абстрактного характеризується також тим, що в категоріях і поняттях, які формуються, завжди відбиваються сутнісні й закономірні риси (сторони) деякого класу конкретних явищ у сфері правової дійсності (суцього). При цьому конкретне мислиться не просто як окремих або одиничний юридичний факт чи явище, а як деяка якість (властивість), що належить певному виду (типу, класу) або системі таких фактів (явищ). На підставі цього методу, з використанням головним чином *абстракції ототожнення* [6, с. 67; 15, с. 14; 7, с. 45–50] у правових категоріях і поняттях, що формуються, відображаються й фіксуються найбільш загальні й сутнісні (типові) ознаки тих чи інших правових явищ реальної дійсності, що відбива-

ють їх сутнісні риси і властивості, закономірності й тенденції розвитку і характеризуються постійною їх повторюваністю як алгоритм. Вбачається, що саме цей метод дозволив сформулювати й обґрунтувати такі категорії, як «правопорушення», «злочин», «адміністративне правопорушення» та ін. Цей метод також лежить в основі розроблення так званих «видових» понять [15, с. 88] (яких, до речі, більшість у діючому праві), з використанням яких визначаються конкретні види правопорушень, наприклад, окремі види злочинів (крадіжка, грабіж, убивство, хуліганство), ті чи інші види адміністративних правопорушень та ін. У цих поняттях завжди відбиваються найбільш сутнісні й загальні (типові) ознаки, які властиві конкретному виду (типу, класу) правопорушень (і, відповідно, кожному з них у цілому) і якими вони відрізняються від інших (суміжних) правопорушень.

У зв'язку з викладеним зазначимо, що при кожному з наведених прийомів формування правових категорій і понять обов'язковим і певною мірою визначальним є урахування «феномену конкретного» [12, с. 69–119]. Так, при сходженні від абстрактного до конкретного загальні уявлення, теорії, погляди й ідеї трансформуються у правові категорії й поняття лише з урахуванням рис і властивостей деякого конкретного явища (об'єкта). І хоча в такому випадку останній і має, безперечно, ідеалізований (умоглядний) характер, все-таки він повинен володіти властивими йому сутнісними ознаками, що дозволяють відрізнити його від інших подібних об'єктів. Тут загальні уявлення, погляди й теорії завжди наче «приспосовуються», «прилаштовуються» до конкретного (деякої розумової моделі предмета чи явища в його ідеалізованій формі), що в підсумку й дає можливість формувати правові категорії й поняття, які завжди повинні мати свій власний предметний зміст, відносно чітко окреслений обсяг об'єктів (явищ), можливих у зазначених логіко-юридичних утвореннях.

Так само при формуванні правових категорій і понять шляхом сходження від конкретного до абстрактного абстрагуюча діяльність суб'єкта, що пізнає, завжди орієнтується на специфічні риси конкретних явищ у їх узагальненому вигляді. Причому зміст правових категорій і понять мають утворювати лише ознаки, що відображають в узагальненому вигляді сутнісні (істотні) риси відповідних явищ чи предметів, які іманентні їх класу (виду, типу) в цілому і які тому знаходять віддзеркалення у відповідних поняттях і категоріях. Указаний підхід лежить у підґрунті формування оптимальних за обсягом узагальнення правових понять, що, у свою чергу надає можливість конструювати з їх використанням точні (з точки зору якісної характеристики) правові норми, в яких чітко й однозначно формулюються предмет та умови правового регулювання, і в той час виключати казуїстичну (надто деталізовану) форму їх викладення в тексті нормативно-правових актів.

4. Правовим поняттям завжди притаманна відносна статичність, завершеність, тому що вони (з погляду на їх обсяг і зміст) досить чітко фіксують точно визначений рівень (зріз) знань про найзагальніші й найістотніші риси і властивості державно-правових явищ певного виду (типу, класу). Однак статичність правових понять не абсолютна, оскільки поглиблення знань є безперерв-

ним процесом. Як і всі наукові поняття, вони рухливі, вирізняються відносним динамізмом, мають тенденцію до розвитку й удосконалення відповідно до поглиблення знань про об'єктивну дійсність, що динамічно розвивається. При цьому така тенденція реалізується за допомогою 2-х логічних прийомів: а) через *збільшення обсягу поняття* (тобто кола уявних у тьму об'єктів) досягається зменшення його змісту, при цьому скорочується кількість ознак, що утворюють останній. Цей метод лежить у підґрунті формування так званих *загальних (родових) понять*, що можуть набувати значення правових категорій, тобто гранично широких за обсягом понять. До них належать, наприклад, такі категорії, як «держава», «право», «правопорушення», «юридична відповідальність», «норма права» та ін.; б) шляхом *зменшення обсягу поняття*, у результаті чого збільшується його зміст (змістове значення, навантаження), при цьому зростає кількість ознак, що утворюють це поняття.

За допомогою таких методів формуються *видові (конкретні) поняття*, приміром: «догівір купівлі-продажу», «догівір зберігання» — у цивільному праві; «крадіжка», «вбивство», «зловживання владою або службовим становищем» — у кримінальному праві та ін. Зазначені способи взаємопов'язані і взаємодоповнюючі, завжди спрямовані на розвиток і вдосконалення понятійного апарату юридичної науки. Сформовані таким чином узагальнені (родові) правові поняття (категорії) дозволяють розглядати й пізнавати правові явища з позиції *загального*, видові ж (конкретні) поняття — виходячи з *конкретного* (особливого). При цьому між видовими й родовими поняттями існують відносини не тільки координації, а й субординації: перші «підпорядковані» другим як за обсягом, так і за змістом.

Розглянуті способи утворення правових понять і категорій лежать в основі формування так званих «*понятійних рядів*» юридичної науки, в яких усі поняття (категорії) (з погляду обсягу відображуваних у них правових явищ) перебувають між собою в чіткому співвідношенні й ієрархічній співвідпорядкованості: завжди розташовані в порядку від більш загального до менш загального, від загального до одиничного (конкретного) [5, с. 129]. Понятійний ряд утворюють, наприклад, такі взаємозалежні поняття (категорії), як «правова поведінка», «правопорушення», «злочин», «крадіжка», «крадіжка у великому розмірі»; «крадіжка в особливо великому розмірі» та ін. Так само простежується чітка закономірність, коли зі зменшенням обсягу поняття збільшується кількість ознак, що утворюють його зміст, приміром, при конструюванні складів злочинів чи інших правопорушень з кваліфікуючими ознаками. Однак тут виявляється й інша закономірність: поняття менш загального рівня узагальнення мають відповідати ознакам понять більш високого рівня узагальнення. У цьому, власне, і знаходить вираження методологічний аспект формування правових понять і понятійних рядів юридичної науки. Порушення цієї логіко-гносеологічної закономірності формування понятійного апарату призведе до помилок не тільки при визначенні системи правових норм у кожній з юридичних наук, а й до помилок у правотворчості і правозастосуванні.

5. Викладене дає підстави наголосити на особливому й доволі важливому методологічному значенні у правознавстві абстракцій найбільш високого рівня узагальнення, які ми відносимо до класу «правові категорії». Але такий підхід поділяють не всі науковці, а деякі з них вважають навіть, що юриспруденція «майже не знає категорій». Лише зі «значною натяжкою» можна «привласнити ранг категорій» незначній частині з них, культивованих у теорії держави і права (наприклад, «правознавство», «відповідальність», «право», «держава» та ін.) [4, с. 90]. Очевидно, наведена позиція ґрунтується на висловленому у філософській літературі погляді, згідно з яким категорії визнаються тільки формою («засобом») філософського пізнання, а не приватно-наукового, у сфері якого мають місце лише поняття [16, с. 53] (у тому числі, ймовірно, й у правознавстві – М. П.).

Але з наведеним твердженням навряд чи можна погодитись. Зазначимо передусім, що з точки зору логіко-гносеологічної природи процедури формування як категорії, так і поняття у своїй основі й за своєю суттю не мають відмінностей. Особливістю є лише те, що категорії порівняно з поняттями за обсягом узагальнення мають більш високий рівень. Вони є гранично широкими за обсягом і при цьому відображають основні й загальні знання про предмети і явища об'єктивного світу, їх закономірні зв'язки й опосередкування на рівні загального, фіксують найбільш загальні й суттєві риси і властивості цих явищ. Природно, що кожна з наук (а не тільки філософія) в міру поглиблення знань щодо свого предмета та його змісту і збільшення деталізованих розробок у сфері системи понять здатна шляхом використання різних методів наукового дослідження й абстрагування розробляти найбільш високого ступеня узагальнення, судження й уявлення стосовно предмета пізнання й на цій основі формувати абстракції на рівні категорій.

Підставами визнання таких абстракцій категоріями є також їх універсальність і фундаментальність, що пов'язані з високим рівнем узагальнення знань у кожній з наук. Їх особлива логіко-гносеологічна й методологічна роль у пізнанні конкретного зумовлює об'єктивну потребу категорій (з огляду на їх продуктивність і корисність) в отриманні нових знань [9, с. 88–90]. Ось чому слід визнати переконливою думку вчених, які визнають наявність категорій не тільки у філософії, а й у будь-якій іншій науці (приміром у приватних) і підрозділяють категорії й відповідні поняття на філософські і приватно-наукові (спеціальні) [19, с. 103; 9, с. 87, 88]. Аналогічно й у правознавстві: правові категорії, об'єктивно існуючі поряд з поняттями, не тільки фіксують у вельми узагальненому й одночасно в досить концентрованому вигляді певний рівень знань про факти і явища правової реальності з точки зору загального, а й разом з тим завжди виступають важливим засобом отримання нових знань у сфері конкретного (одиночного). При цьому правові категорії мають місце як у науках загальнотеоретичних юридичних – філософії права, загальній теорії держави і права [5, с. 75–92; 22, с. 10–16; 11, с. 3–51], так і в галузевих – цивільному праві, цивільному процесі, кримінальному праві, кримінальному процесі та

ін. [2, с. 113–117; 20, с. 114–115; 27, с. 64]. Асимілюючи знання філософії, філософії права й загальної теорії держави і права на рівні загального, ці категорії становлять собою досить високий рівень фундаментальних знань у сфері галузевих юридичних наук, структурують ці знання, перетворюють їх на струнку, логічно взаємопов'язану систему наукових абстракцій і суттєво впливають на зміст понятійного апарату кожної з цих наук у цілому.

6. Наукові правові абстракції (категорії й поняття), як результат пізнавальної діяльності, відбивають в узагальненому вигляді сутнісні сторони й закономірні зв'язки правової реальності, її об'єктів, фактів, подій. У цьому полягає їх найважливіше гносеологічне значення. Іноді в науковій літературі теоретичний зріз юридичної науки у вигляді його категоріально-понятійного апарату розглядають як метод пізнання правової дійсності і тим самим їх ототожнюють [25, с. 176]. На наше переконання методологічне значення понять і категорій правової науки полягає в тому, що вони є *засобом, інструментарієм* поглибленого пізнання державно-правових явищ. За їх допомогою, з одного боку, викриваються («препаруються») зміст і сутність фактів та явищ правової реальності, а з другого — вона відбивається в систематизованому логіко-гносеологічному контексті на понятійному рівні. На підставі існуючих знань розробляються правила і способи оперування категоріями й поняттями в конкретних пізнавальних процедурах у процесі руху наукового знання від старого до нового. Самостійно, поза цим методологічним аспектом розумової діяльності «суб'єкта, який пізнає», наукові абстракції не можуть дати нових знань, бо вони лише відбивають певний зріз (рівень) останніх. Отже, ці наукові абстракції самі по собі не можуть повною мірою визнаватися самостійним специфічним методом пізнання права. Методологічний аспект категорій і понять права та його галузей виявляється в їх системності, взаємозумовленості і взаємозв'язку, в їх динаміці й тенденції до розвитку й удосконалення. При цьому в ході наукового аналізу надзвичайно важливо розкрити й реалізувати зв'язки категорій і понять правової науки з її предметом, загальним (діалектичним) і спеціальними методами пізнання. Тільки за такого комплексного підходу до пізнання правових явищ і знаходить свій прояв методологічне значення правових категорій і понять [21, с. 373]. Утім, треба знову підкреслити, що правові поняття і категорії, безумовно, складають змістовну частину юридичної науки. Образно висловлюючись, вони є «опорними пунктами», «цеглинами», її першоосновою, необхідними відправними складовими компонентами, що утворюють зміст і сутність правової доктрини.

7. Залежно від свого статусу — реального місця й ролі у правовій науці та практиці — правові поняття (категорії), з нашого погляду, можуть бути поділені на 2 великі й відносно самостійні групи, які умовно назовемо «доктринальні» і «легальні». *Доктринальні (теоретико-правові)* — це правові поняття, які, виступаючи результатом пізнавальної діяльності, належать безпосередньо до сфери науки і за допомогою яких виражаються ті чи інші «наукові теорії», «вчення», «концепції» юридичної науки. Як результат пізнавальної діяльності, вони, власне кажучи, становлять зміст і фундамент («становий хребет»)

останньої, несуть у собі первинну, узагальнену й базову (фундаментальну) правову інформацію про відповідні державно-правові явища. *Легальні (нормативно-правові)* — це поняття (категорії), що дістали офіційне нормативне закріплення й фіксування у відповідних нормативно-правових актах — законах і підзаконних актах. Вони становлять собою належність не тільки юридичної науки, а й позитивного права. Будучи носіями наукової інформації і зберігаючи щодо власного походження статус доктринальних у вигляді результату (зрізу) науково-пізнавальної діяльності, легальні поняття мають особливо важливе юридичне значення, оскільки вони імперативним шляхом визначають обсяг (коло) і зміст суспільних відносин, що виступають предметом правового регулювання. Так, шляхом визначення у ст. 11 КК України поняття «злочин» з указівкою властивих йому ознак законодавець окреслює межу тих актів поведінки людини, які тільки й можуть бути визнані злочинними й караними. За межами цього легального поняття, безумовно, не може бути ні злочину, ні покарання. З приводу цього красномовно висловився ще в 1904 р. відомий російський учений-юрист Г. Ф. Шершеневич: тільки за допомогою формального поняття (у нашій інтерпретації «легального», або ж «нормативно-правового» — М. П.), можна вирішити сумнів: чи становить собою даний випадок юридичне питання й де сторона юридична межує з іншими [26, с. 28].

Доктринальні й легальні правові поняття у своєму сполученні і єдності утворюють понятійний апарат правової доктрини. Причому трансформація понять доктринальних у легальні завжди свідчить про перехід наукових правових знань у позитивне право. Цей перехід — «сполучний місток» між правовою доктриною і позитивним правом. Тут між ними завжди спостерігається органічна взаємозалежність: чим глибше й детальніше розроблені наукові правові поняття й категорії, тим більшою мірою вони сприймаються позитивним правом як закономірність, утворюють його зміст як складові одиниці. І навпаки: чим досконаліші поняття й категорії, що входять до позитивного права, до його окремих галузей, інститутів, норм, тим більшою мірою вони збагачують юридичну науку (доктрину) і сприяють її розвитку. Водночас слабо розроблені, неапробовані і не сприйняті належним чином правовою наукою та юридичною практикою поняття, що висловлюються іноді на рівні гіпотетичних суджень, поспішних рішень та інших недостатньо сформованих пропозицій, не можуть розглядатися як нормативно-правові новели й не повинні пропонуватися суб'єктам правотворчості в порядку *de lege ferenda*.

Від суто інтуїтивних, загальних і невизначених суджень, від понять-гіпотез варто відрізнити нові поняття, що формуються й розвиваються у правових науках, наприклад таких, як адміністративний процес, екологічний процес та ін. Названі поняття формуються в рамках традиційних галузевих наук, і в міру їх становлення, розвитку й відокремлення від наук традиційних, більш-менш чіткого й повного визначення їх предметного й системного змісту вони повинні ввійти в категоріально-понятійний апарат відповідних нових правових наук як їх складові одиниці. Такі новели є цілком позитивним і закономірним явищем у сфері розвитку й формування нових юридичних наук.

Список літератури: 1. Алексеев Б. Т. Философские проблемы формализации знания / Б. Т. Алексеев. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1981. 2. Бабаев В. К. Советское право как логическая система : учеб. пособие / В. К. Бабаев. – М., 1978. 3. Бабаев В. К. Формальная определенность и возможность формализации законодательства / В. К. Бабаев // Сов. государство и право. – 1978. – № 4. 4. Бойко А. И. Язык уголовного закона и его понимание : монография / А. И. Бойко. – М. : Юрлитинформ, 2010. 5. Васильев А. М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права / А. М. Васильев. – М., 1976. 6. Горский Д. П. О видах научных абстракций и способах их обоснования / Д. П. Горский // Вопр. философии. – 1961. – № 9. 7. Горский Д. П. Обобщение и познание / Д. П. Горский. – М. : Мысль, 1985. 8. Горшенев В. М. Нетипичные нормативные предписания / В. М. Горшенев // Сов. государство и право. – 1978. – № 3. 9. Готт В. С. Категории современной науки / В. С. Готт, Э. П. Семенюк, А. Д. Урсул. – М. : Мысль, 1984. 10. Денисов Ю. А. Абстрактное и конкретное советском правоведении / Ю. А. Денисов, Л. И. Спиридонов. – Л., 1987. 11. Епанешников Н. В. Социалистическое право, его основные категории / Н. В. Епанешников. – М., 1958. 12. Жеребкин В. Е. Содержание понятий права (логико-юридический анализ): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / В. Е. Жеребкин. – Харьков, 1980. 13. Жеребкин В. Е. О нормативной природе юридических понятий / В. Е. Жеребкин // Актуальные проблемы формирования правового государства: тез. докл. научн. сообщ. Респ. научн. конф. – Харьков : Юрид. ин-т, 1990. 14. Зеленецкий В. С. Общая теория борьбы с преступностью: Концептуальные основы / В. С. Зеленецкий. – Харьков : Изд-во при Харьк. гос. ун-те, 1994. 15. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник / Н. И. Кондаков. – М. : Наука, 1976. 16. Конкин М. И. Проблемы формирования и развития философских категорий / М. И. Конкин. – М., 1980. 17. Ольминецкий А. Г. Проблемы формирования правовых норм / А. Г. Ольминецкий // Сов. государство и право. – 1974. – № 2. 18. Панько К. К. Теория и практика законотворчества в уголовном праве: монография. – М. : Юрлитформ, 2011. 19. Розенталь М. М. О характере развития философских категорий / М. М. Розенталь. – М. : Коммунист, 1972. 20. Словарь терминов по теории государства и права : учеб. пособие / рук. авт. кол. Н. И. Панов. – Харьков : Основа, 1997. 21. Сырых В. М. Логические основания общей теории права / В. М. Сырых. – М., 2000. – Т. 1. 22. Тененбаум В. О. Государство: система категорий / В. О. Тененбаум. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1971. 23. Философский энциклопедический словарь. – М., 1983. 24. Черданцев А. Ф. Юридические конструкции и их роль в науке и практике / А. Ф. Черданцев // Правоведение. – 1972. – № 3. 25. Шабалин В. А. Методологические вопросы правоведения / В. А. Шабалин. – Саратов, 1972. 26. Шершевич Г. Ф. История философии права. – Казань, 1904. – Вып. 1. 27. Юридична енциклопедія : в 6 т. – К. : Укр. енцикл., 2001. – Т. 3.

ПРОБЛЕМЫ МЕТОДОЛОГИИ ФОРМИРОВАНИЯ КАТЕГОРИАЛЬНО-ПОНЯТИЙНОГО АППАРАТА ЮРИДИЧЕСКОЙ НАУКИ

Панов Н. И.

Статья посвящена проблеме формирования понятийного аппарата юридической науки. Анализируется общий и универсальный диалектический метод восхождения от абстрактного к конкретному и от конкретного к абстрактному, рассматривается роль логико-гносеологических процедур «абстракция–идеализация», «абстракция–отождествления» и категории «конкретное» в формировании категорий и понятий права, обосновывается, что категории и понятия присущи понятийному аппарату как общетеоретических, так и отраслевых юридических наук.

Ключевые слова: категориально-понятийный аппарат; категории права; понятия права; абстрагирование; абстракции идеализации; абстракции отождествления; доктринальные, легальные категории и понятия права.

**PROBLEMS OF METHODOLOGY FOR FORMING A CATEGORICAL
AND CONCEPTUAL APPARATUS OF THE LEGAL SCIENCE**

Панов М. І.

The article is devoted to the problem of formation of concept framework. General and universal dialectic method of transition from abstract to concrete and then from concrete to abstract is analyzed the roll of logiko-gnoseological procedures “abstract idealization” and “abstraction identification” and the category “concrete” is the formation of categories and legal concepts is considered, that categories and concepts characteristic of concept framework a general theoretic and definite and definite legal sciences.

Key words: concept framework, categories of law, legal concepts, abstracting, abstraction – idealization, abstraction of identification, doctrine, legal categories and legal concept.

Надійшла до редакції 20.05.2014 р.